

թ-53

Նվիրվում է Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին

Զավակներ Վասպուրական երկրի

ԹԵՐԼԵՄԵԶՅԱՆ ՏՈՀՄ

(Մի տոհմի պատմություն)

**Վաղինակն իր շնորհակալությունն է հայտնում եղբոր՝
Դրանով Թերլեմեզյանին.զրքի հրադարակման
հովանակորության համար:**

ՀՏԴ 929(47.925)Թերլեմեզյաններ

Թ -53

ԵՊՐ Գրադարան

SU0183587

Կազմող եւ խմբագիր՝
Կարինե Թերլեմեզյան
Գրախոս՝ պատմ.գիտ.թեկնածու
Դոցենտ՝ Սուրեն Սարգսյան

2010թ. Վանում կատարված լուսանկարները սիրով մեզ է
տրամադրել վաստակաշատ ֆոտոնկարիչ Տիգրան Բաբայանը:

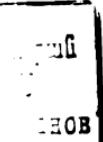
Թ-53 Թերլեմեզյան տոհմ: Զավակներ Վասպուրական

Երկրի: Կազմող եւ խմբ. Կ.Լ. Թերլեմեզյան,-

Եր., 2010:- 44 էջ:

Գրքովկը նվիրվում է Վասպուրականում հայտնի Թերլեմեզյան տոհմին, նրանց կյանքն ու զործունեությունը լուսաբանող իրադարձություններին՝ սկսած 19-րդ դարի կեսերից մինչեւ Մեծ Եղեռն ընկած ժամանակահատվածը։ Այս տարի (2010թ.) լրացավ ժողովրդական անվանի նկարիչ Փ.Թերլեմեզյանի ծննդյան 145-ամյակը, ինչի առիթով որպես վերջաբան տեղ են գտել Փ.Թերլեմեզյանի՝ իբրեւ հայրենասեր վանեցու, 1915թ.-ի Վանի Հերոսամարտի ակտիվ դեկազրի եւ մասնակցի կյանքի հուշերից դրվագներ՝ գրված 1938 թվականին։

Նախատեսվում է ընթերցող լայն շրջանների համար:

Կազմողի կողմից

Վասպուրական նշանակում է ազնվական, իշխանական երկիր:

Վանեցի տոհմիս պատմությունը գրի առնելու եւ հետո ակամայից այն գրքույկի վերածելու գաղափարը սկսվեց մի լուսանկարից, որ Մելանյա հորաբույրս աչքի լույսի պես որպես ընտանեկան սուրբ մասունք այսրան տարի պահել, պահպանել էր:

Դա մեծ պապիս եւ տատիս՝ Սիմոն եւ Զարուհի Թերլեմեզյանների միակ պահպանված ընտանեկան լուսանկարն էր:

Սրտի բարախումով եւ արյան կանչի աննկարագրելի պոռթկումով ձեռնամուխ եղա «վերագտնելու» իմ նախորդներին: Նրանց հանդեպ կարոտի անբացատրելի ուժն ու աճող հետաքրքրասիրությունը հոգուս մեջ արթնացրին գրելու պոռթկումի մի հզոր ալիք: Նախնիներս ինձ համար դարձան կենդանի մարդիկ: Անսահման սիրով սկսեցի գրի առնել այն ամենը, ինչ հիշում էին հայրս՝ Լեւոնը եւ Մելանյա հորաբույրս:

Ինը տարեկան էր հայրս, երբ մի օր իր երկու հոռաքույրների հետ այցելության զնացին նկարիչ Փ. Թերլեմեզյանին, որն այդ ժամանակ ապրում էր Երեւանի կինո «Մոսկվա» կինոթատրոնի հարեւանությամբ զտնվող «Ինտուրիստ» հյուրանոցում: Վերջինս հորս երեւացել էր բարձրահասակ, թիկնեղ եւ ազդեցիկ մի տղամարդ: Նա զլիսին ֆես էր կրում:

Երեք վանեցի ազգականներ, փոքրիկ զավաթներով (վանեցուն բնորոշ), կոնյակ ըմպելով, իրենց մտերմիկ զրույցը շարունակեցին փոքրիկ ընթրիքի սեղանի շուրջ:

Հետազայում, անվանի արվեստագետը հյուրանոցից տեղափոխվեց իր նոր բնակարանը եւ մինչեւ կյանքի վախճանը՝ 1941թ., ապրում էր Արովյան 62 հասցեում:

Տոհմիս ակունքները փնտրելու համար ես թերթեցի Վասպուրականի պատմությունը լուսաբանող բազմաթիվ գրքեր, Հայոց Մեծ Եղեռնին վերաբերող պատմական աղբյուրներ, տեղեկություններ քաղեցի Երեւանի պահոցներից եւ Ցեղասպանության թանգարանից:

Եւ ահա այս ամենի արդյունքում ստացվեց այս փոքրիկ զրքույկը, որը սիրով ներկայացնում եմ իմ ընթերցողին:

1915թ., ծայրահեղ բարդ այդ ժամանակաշրջանում, Վանի գաղթական խմբերի հետ Երեւան է հասնում նաև պապիս ընտանիքը՝ կորցրած հայրենիք, տուն, կահ-կարասի: Նյութական եւ բարյական մեծ կորուստներ կրած նրանց գերդաստանը Երեւանում բազմաթիվ զրկանքներ եւ դժվարություններ է հաղթահարում: Գաղթական դարձած Թերլեմեզյան զավակները իրենց ազնիվ եւ ստեղծագործ աշխատանքի շնորհիկ կամաց-կամաց

վերագտնում են իրենց եւ հաստատվում են Երեւանի Այգեստան թաղամասում:

Իմ հիշողության մեջ շատ վառ են մնացել մեծ հորաքույրներիս պատկերները: Նրանք արժանապատիվ եւ պատկառելի կանայք էին, շփվում էին միմյանց հետ միայն իրենց՝ վանա բարբառով, որից ես համարյա ոչինչ չէի հասկանում: Սիրով հիշատակում եմ նրանց անունները. Նրանք են Երվանդուհի, Արմենուհի, Նոեմզար եւ Արփենիկ քույրերը: Նրանց եղբարներն էին Երվանդը (ծնվ. 1890թ. Վանում) եւ իմ պապը Հրանտը (ծնվ. 1902թ. Վանում): Ինձ բախտ չվիճակվեց տեսնելու եւ ճանաչելու պայիս: Նա մահացավ տիֆից 1934թ., 32 տարին նոր բոլորած...

2010թվական

Երեւան

Սիրով նվիրում եմ զրքույկս Թերլեմեզյան տոհմի բոլոր ժառանգներին եւ նրանց, ում կհետաքրքրի վանեցի այս պատվարժան գերդաստանի շառավիղների պատմությունը:

Կ. Թերլեմեզյան

ԽՈՍՔ ՄԱՂԹԱՆՔԻ

Վասպուրականն ու նրա մայրանիստ Վանը հայ մարդուն հոգեհարազատ, նվիրական ու հավերժ հայրենիի զգացողություն, սէփականի զիտակցում առաջացնող անուններ են: Իսկ նրանց պատմությամբ հետաքրքրվող յուրաքանչյուր մարդու համար հստակ է, որ եթե նախկին դարերում Վասպուրական աշխարհի հետ անքակտելի միասնության մեջ էր Արծրունիների, ապա նոր շրջանի պատմության դեպքում՝ թերլեմեզյանների տոհմը:

Ընթերցողների դատին ներկայացվող սույն աշխատանքը սիրողական է. ունի թերի ու պակասավոր կողմեր: Հեղինակը կոչումների ու դափնիների հավակնություն չունի: Սրտի թելադրանքով կատարված այս աշխատանքը երկար պրատումների արդյունք է, կաթիլ-կաթիլ հավաքված ու մեկտեղված է թերլեմեզյանների տոհմի համառոտ պատմությունը, որը, մեր կարծիքով, օգտակար կարող է լինել ինչպես մասնագետների, այնպես էլ ընթերցող հասարակության համար:

*Պատմական զիտությունների թեկնածու,
դոցենտ Սուրեն Սարգսյան*

1894-1923թթ. Օսմանյան Թուրքիայի կողմից իրագործած Հայոց Ցեղասպանության ժամանակ Վանի հերոսական ինքնապաշտպանության կոիվ-ներին իրենց մեծ մասնակցությունն են ունեցել Վասպուրականում հայտնի, Վանի մեծամեծաց շրջանին պատկանող Թէրլէմէզեան գերդաստանի զավակները։ Այդ տոհմից են սերել մեծ հայրենասերներ, մտավորականներ, արվեստագետներ եւ քաղաքական գործիչներ։ Նրանցից թէրեւս ամենակարկառունը հայ ազատազրական շարժման գործիչ, մեծ հայրենասեր Մկրտիչ Թէրլէմէզեանն է, որ հետազյում իր հոր անունով կոչվեց Ավետիսյան։ Միջահասակ, վայելչակազմ, խոհուն աչքերով, սրածայր մորուքով բարեձեւ մի անձնավորություն։ Նա ուներ անուշ բնավորություն եւ կազմակերպչական մեծ զիդ։ «Կը խոսէր կրակոտ ճառեր, կը հմայէր իր ունկնդիրները իր յեղափոխական բանախոսութիւններով... Մեղմ ժպիտ մը կընկերանար թախիծի մը եւ կիշխեր ի նայվածքին.»¹։ Նա իր բազում ընդունակություններին միացնում էր Թէրլէմէզեան գերդաստանի անվան եւ հարստության հմայքը։ Արմենական կուսակցության հիմնադիրը եւ հոգին Վանում, ուսումնասեր, զարգացած միտք, անխոնջ զաղափարախոս, բեմասաց, թէմական տեսուշ, լեզվագետ, քիմիագետ, թղթակից, գրող։ 1896թ. Վանի ինքնապաշտպանության նահատակ։

¹ Ե.Տէր-Մկրտչյան «Գանձեր Վասպուրականի», Բուստոն, 1966, էջ 466։

Ծնվել է Վանի Այգեստան թաղամասում 1864թ. ապրիլի 12-ին: Զավակ Թէրլէմէզեան վաղեմի տոհմի, ընտանիք, որի վեց արու զավակներից երեքը դարձան եղեռնի նահատակներ: Հոր անունը Ավետիս էր (1823-1915?) մոր անունը Մարգարիտ Խաթուն (Մարիա), ավազանի անունը՝ Մկրտիչ Թէրլէմէզեան: Նրա եղբայրներն են՝ Կարապետը, Գիգորիսը, Նշանը, Հովհաննեսը, Ստեփանոսը եւ Եղիշեն:

Նախնական կրթությունը Մկրտիչը ստանում է իր թաղի ծիսական վարժարանի մեջ: 1881թ. հաճախում է Վանի Հայկագեան վարժարանը, ուսանում հեղափոխական խոսքի առաջին սերմնացաններից մեկի՝ Մկրտիչ Փորթուգալյանի շունչի տակ եւ դառնում այդ վարժարանի անդրանիկ սաներից մեկը ամենաաշքառու եւ լավագույն շրջանավարտը հանդիսանալով: Դեռեւ 21-22 տարեկան հասակում այս կորյունը նոր բացված Կեղրոնական վարժարանի մեջ «իր ուսուցչին-Փորթուգալեանին աջ բազուկ կամ օգնական կը կարգուի»¹:

1885թ. մայիսին, երբ թուրք կառավարության հրամանով ուսուցիչն աքսորվում է Վանից, Մկրտիչը գրական, կրթական այս համեստ գործիչը, կի-րակնօրյա վարժարան է բացում եւ Վանի Սեւ Քոա (Սեւ քար) կոչված բարձունքների վրա մար-

¹ Ե.Տէր-Մկրտչյան, «Գանձեր Վասպուրականի», Բուտոն, 1966, էջ 454:

մնամարզության եւ զինավարժության բացօթյա դասեր է տալիս երիտասարդության համար: Կիրակնօրյա ակումբի մեջ տված իր դասախոսություններով նա իր շուրջն է համախմբում Վանի երիտասարդներին: 1885թ. Թէրլէմէզեանների մեծ այգիի հնձանի մեջ էր, որ Մկրտիչն իր եղբոք՝ Գրիգորիսի հետ հիմնադրեցին Վանի Արմենական Կուսակցությունը, որի հիմնադիր անդամներ դարձան վարժարանի 12 շրջանավարտներ: Դա առաջին ազգային քաղաքական կուսակցությունն էր: Ծրագիրը նախատեսում էր Արեւմտյան Հայաստանի ազատագրումը թուրքական բռնապետությունից: Սակայն այդ ծրագիրը դեռևս հեղիեղուկ էր: Այդ նպատակին հասնելու համար կազմակերպությունը պետք է ժողովրդին արթնացներ հեղափոխական զրականությամբ, զենքի ու կարգապահության վարժեցներ, նախապատրաստեր ինքնապաշտպանության: Նախահեղափոխական Վասպուրականի մասին իր աշխատություններն է ունեցել Մկրտիչ Թէրլէմէզեանը: Դա է «Թուրքիոյ Հայեր եւ նրանց Դրացիները»¹ ժողովածուն, որը տպագրվել է 1890թ. Մարսելի «Արմենիա» տպարանում: Ցավոք նրա գտնվելու վայրը այսօր անհայտ է:

Մկրտիչն իր ազատ ժամերին քիմիաբանության զրքերը կարդալով ֆորմուլներ էր ուսումնասիրում, ուսումբեր եւ ուժանակներ էր պատրաստում ապագա

¹ Ե.Տէր-Մկրտչյան ,«Գանձեր Վասպուրականի»,Բուտոն,1966, էջ 466:

ապստամբության համար:

Նա «Պօղոս-Ապօղոսեան պայքարներու ատեն՝ Պոլսոյ թերթերուն մեջ գրած քննադատական յօդուածներու առթիվ կը բանդարկուի:»¹ Հարուստ կալվածատեր, ազդեցիկ քաղաքական գործիչ, Խրիմյան Հայրիկի մտերիմ՝ էֆենդի Հարություն Թերգիպաշեանի խորհրդով Մկրտիչին հաջողվում է խուսափել բանտից եւ փախչել Պարսկաստան: Սալմաստի Հաւթուան զյուղում էր գտնվում Մկրտիչի բնակարանը: Երկու տարի Պարսկաստանում ապրելով, Մկրտիչը Սալմաստի տասներկու հայաբնակ զյուղերի մեջ դպրոցներ է բացում: Կարծելով թե ամեն բան մոռացված է, նա զադուի Պարսկաստանից Ռուսաստան անցնելով վերադառնում է Կ.Պոլիս, ապա Վան: 1889թ-ի դեկտեմբերի 13-ին թուրքական կառավարությունը գիշերով, անակնկալ ձերբակալում է Գրիգորիս Աղվանեանին, Գարեգին Իսագուլեանին եւ Մկրտիչ Թէրլէմեզեանին, որ նոր էր հասել Վան եւ միացել իր եղբայրների սեղանավորական գործին: Նրանց բոլորին աքսորում էն Տրիպոլիս(Աֆրիկա): Երբ շոգենավը մոտենում է Պիրեոսիին, Մկրտիչը լավ լողորդ լինելով արագ նետվում է ծով, սակայն շոգենավից իջեցրած մակույկներն ու նավակները բռնում են նրան՝ դեռ ցամաք չհասած: Փախչելու այս անհաջող փորձից ամիսներ հետո, աքսորավայրից երկրորդ

¹ Ե.Տէր-Մկրտչյան ,«Գանձեր Վասպուրականի», Բոստոն, 1966, էջ455:

փորձով նրան հաջողվում է լողալով մոտենալ ֆրանսիական մի նավի եւ հասնել Մարսել: Այնտեղ Թէրլէմէզեանը գտնում է իր սիրելի ուսուցչին Սկրտիչ Փորթուգալյանին եւ որոշ ժամանակ աշխատակցում է «Արմենիա» թէրթին: Այնուհետեւ մեկնում է Լոնդոն եւ անխոնջ պրոպագանդիստական աշխատանք տանում այնտեղ 1885թ. կազմված «Հայոց Հայրենասիրական միութիին» ընկերությունում: Լինում է եվրոպական մայրաքաղաքներում, ապա 1892թ. մեկնում է Ամերիկա եւ Նյու Յորքի մեջ հիմնում է Ամերիկահայ անդրանիկ գրադարանը: Սկրտիչ Թէրլէմէզեանն իր կարեւոր հետքը թողեց հայ գաղթաշխարհի պատմության մեջ՝ որպես հեղափոխական առաջին քարոզիչներից:

1893թ. նա վերադառնուում է Վիեննա եւ Խրիմյանի շքախումբին միանալով գնում է Էջմիածին կաթողիկոսական օծմանը ներկա լինելու համար: Այնտեղից մեկնելով Սալմաստ, նա գտնում է իր արմենական ընկերներին՝ թվով 35-40 հոգի խոլերայով վարակված: Թէրլէմէզեանն իր մոտ ունեցած փոքր գումարով ոտքի է հանում հիվանդներին: Նա թէմական տեսուչ է ընտրվում Սալմաստի, Խոյի, Ուրմիի եւ Թավրիզի հայ դպրոցներում ու հեղաշրջում է մտցնում կրթական գործի մեջ:

Շնորհիվ Սկրտիչ Թէրլէմէզեանի գործողությունների Սալմաստի հարստահարված հայ գյուղացիները վերջապահ ազատվում են ատելի Գալա Պեյի ճանկերից եւ ազատ շունչ են քաշում: Նա